ГЕНЕЗИС ВІЙСЬКОВИХ ЗВАНЬ

Ілюстрація: ОЛЬГА ХОРІМАРКО

Військові звання – установлені найменування, що визначають місце військовослужбовців у військовій ієрархії на підставі вдосконалення професій них навичок, загального часу служби, а також за прояви героїзму, звитяги та жертовності (у тому числі – посмертно). Їх не слід плутати з військовими посадами: посада визначає службові обов'язки, а звання – статус військовослужбовця у системі військової субординації. Передусім військові звання належать офіцерам (в Україні у давні часи еквівалентом цього терміну був "старши́на") – представникам командного складу, особливої касти, покликаної очолювати військові підрозділи.

Термін "офіцер" походить від латинського слова officiarius і сягає своїми коренями часів Римської імперії. Водночас термін "старшина" є більш питомим для української мови. Він буквально означає: той, хто старший, старійшина. Терміном "старшина" позначався командний склад українського козацтва у XVII–XVIII століттях, а також в арміях Української Народної Республіки та Української повстанської армії.

Збройні Сили України утворилися після 6 грудня 1991 року зі з'єднань та частин радянської армії, розташованих на території України. На початку 1990-х років тривали дискусії про те, якими будуть ці Збройні Сили. Серед іншого, було порушено й питання щодо долі історичних українських військових звань та назв підрозділів.

Тоді ж, на початку 1990-х років, ретельно дослідили історію військових звань у різні часи існування збройних формувань на наших теренах. Найбільше аналогій проводили з періодом боротьби за незалежність України у 1917–1924 роках. Тоді це питання теж активно розробляли, завдяки чому з'явилося кілька автентичних систем військових звань.

Ще у травні 1917 року офіцери та козаки 1-го Українського козацького полку імені Богдана Хмельницького створили у Києві термінологічну комісію. Вона розробляла українські відповідники для військових звань, команд і назв. Один з очільників цієї комісії, сотник Степан Лазуренко, згадував:

“Ця комісія гаряче дискутувала над кожним словом і реченням, військовим терміном, дотримуючись мовного закону, як також зберігаючи особливості військової команди: чітко, коротко і ясно. Ми встигли виробити лише один муштровий статут, який потім був виданий воєнним секретаріятом Центральної Ради за підписом, чомусь лише одного, п[ід]полк[овника] Капкана, а не комісії. Але ми не заперечували цьому. Важне було те, що ми дали українській армії перший український військовий статут та початок українській військовій термінології”.

Серед інших, старшини-богданівці запропонували вживати замість російських такі українські терміни:

ранги	–	замість чинів (звань)
отаманська старшина	–	замість генералітету
булавна старшина	–	замість штаб-офіцерів (старших офіцерів)
молодша старшина	–	замість оберофіцерів (молодших офіцерів)
значкові (або осавули)	–	замість ад’ютантів
юнаки	–	замість юнкерів (сучасний відповідник - курсанти)
козаки (стрільці)	–	замість рядових (солдатів)
піший	–	замість піхотний
кінний	–	замість кавалерійський
гарматний	–	замість артилерійський
рій	–	замість відділення
чота	–	замість взводу
сотня	–	замість роти
курінь	–	замість батальйону

Усі ці терміни походили з часів Козаччини, лише сотня та курінь помінялися місцями. Козацькі курені Запорозької Січі буквально означали об’єднання мешканців однієї хати (куреня) і зазвичай налічували до 30 осіб. Водночас сотні Гетьманщини об’єднували по кілька сотень людей. В Армії УНР (а слідом за нею – і в УПА) сотня стала відповідником роти, тобто військової частини на 100 бійців. Кілька сотень складали курінь - аналог європейського батальйону. Курені утворювали полки, які згодом розгорталися у бригади, дивізії та корпуси.

Не всі з вищенаведених термінів прижилися в українській армії. Назви “отаманська старшина”, “булавна старшина”, “значковий” тривалий час співіснували з російськими відповідниками. У 1920 році термін “отаманська старшина” вийшов з ужитку — його місце посів “генералітет”. Назва “булавна старшина” часто поступалася формі “штаб-старшина”. Ад’ютанти вибороли собі право зберегти це найменування, хоча впродовж 1918–1920 років із ним конкурували слова “значковий” та “осавул”. Однак назви “сотня”, “курінь”, “юнак”, “ранги” вже навесні 1918 року цілком органічно ввійшли в ужиток усієї української армії.

Приблизно із червня 1917 року старшини 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького у внутрішньому обігу замість загальновживаних російських почали використовувати ранги російських козацьких військ:

СТАРШИНСЬКІ РАНГИ:	**ПІДСТАРШИНСЬКІ РАНГИ:**
полковник	підпрапорщик
військовий старшина	фельдфебель
осавул	старший урядник
підосавул	молодший урядник
сотник	приказний
хорунжий	козак
прапорщик	

Так тривало до 17 грудня 1917 року, коли наказом ч. 74 генеральний секретар військових справ Центральної Ради Симон Петлюра скасував в українських частинах усі ранги (звання) – як російські, так і козацькі. Залишалися тільки посади, за назвами яких іменувалися й особи, що їх займали. Приміром, якщо рядового козака обирали командиром сотні, він іменувався сотенним (сотником), а колишній прапорщик, ставши командиром полку, називався полковником. Якщо ж цей козак чи прапорщик залишав посаду, він повертався у свій первинний стан (отже, перший знову ставав козаком, а колишній полковник... теж козаком).

НАЗВИ ПОСАД БУЛИ ТАКИМИ:

отаман армії		
отаман корпусу		
отаман дивізії		
отаман бригади		
полковник	–	командир полку
осавул	–	помічник командира полку

курінний	–	командир куреня
сотенний	–	командир сотні
півсотенний	–	командир півсотні
хорунжий	–	молодший старшина
бунчужний	–	помічник командира сотні
чотовий	–	командир чоти
ройовий	–	командир рою

За часів Гетьманату повернулися персональні військові звання, а крім того, гетьман Української Держави Павло Скоропадський також запровадив звання для урядовців (нинішньою мовою – державних службовців). Їх затвердив наказ Військової офіції (тобто Військового міністерства того часу) від 2 червня 1918 року:

УРЯДОВІ ЗВАННЯ ГЕТЬМАНАТУ:
державний адміністратор
державний дорадчий
державний ранговий
старший адміністратор
старший дорадчий
адміністратор
дорадчий
ранговий

ВІЙСЬКОВІ ЗВАННЯ ГЕТЬМАНАТУ:
генеральний бунчужний
генеральний значковий
генеральний хорунжий
полковник
військовий старшина
сотник
значковий
хорунжий

РАНГИ ПІДСТАРШИН БУЛИ ТАКІ:
бунчужний
чотовий
ройовий

Ці звання зберігалися недовго. Під час Протигетьманського повстання Директорія знову скасувала персональні військові звання, повернувшись до так званих “рангів за посадами”. Вони нагадували систему Центральної Ради, але з однією суттєвою відмінністю. З’явилися дві найвищі посади:

Головного Отамана — військово-політичного очільника УНР. Цю посаду незмінно обіймав Симон Петлюра. Нині вона відповідає посаді Верховного Головнокомандувача — Президента України.

Наказного Отамана — сучасного відповідника Головнокомандувача Збройних Сил України.

Популярними “рангами за посадами” в Армії УНР були: отаман (відповідник генерала), полковник (командир полку), курінний (командир куреня), сотник (коман дир сотні), хорунжий (молодший старшина), а також бунчужний (підстаршина), чотовий (командир чоти – взводу) та ройовий (командир рою).

Уже восени 1919 року постало питання про повернення персональних військових звань, а також відмову від терміна “отаман”. Цю назву скомпрометували ганебні вчинки окремих ватажків повстанських загонів, а також командирів великих з’єднань. Передусім ішлося про звинувачення у єврейських погромах на адресу різних отаманів, які переважно не мали нічого спільного з УНР, а часто, зрештою, опинялися на боці більшовиків.

Після довгих дискусій від цього терміна вирішили відмовитися, а разом із тим – повернути персональні ранги як військовим, так і цивільним. Виня ток залишили тільки для посади Головного Ота мана – верховного головнокомандувача. Симон Петлюра продовжував іменуватися Головним Отаманом війська УНР. Саме за його підписом вийшов наказ від 12 березня 1920 року, який містив перелік персональних військових та урядових рангів:

ВІЙСЬКОВІ:

генерал-полковник
генерал-поручик
генерал-хорунжий
полковник
підполковник
сотник
поручик
хорунжий
підхорунжий
бунчужний
чотовий
ройовий
гуртковий
козак

Надалі ця система військових рангів зберігалася у військових підрозділах Карпатської Січі, Українській повстанській армії та в інших національних

формуваннях доби Другої світової війни. Лише у 1939 році до цієї системи увійшов ще один військовий ранг – майор (між сотником і підполковником).

Затверджені у 1920 році Симоном Петлюрою військові ранги (з доданням майора) діяли й після визвольних і державотворчих процесів 1917–1921 років, у комбатантських організаціях, які підпорядковувались уряду УНР в екзилі. 22 серпня 1992 року останній Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк передав повноваження першому всенародно обраному Президентові України Леоніду Кравчуку.

У Збройних Силах України, після тривалих дискусій, таки збереглася радянська система військових звань. Її прихильники апелювали до того, що ця система є не так радянською, як загальносвітовою, а до того ж – частково повторює ранги УНР (генеральські, а також "майор", "підполковник" та "полковник"). Отож, із невеликими змінами цю систему затвердили для ЗСУ накази 1994 та 1995 років.

Зміни стосувалися лише військових звань очільників: маршали та генерали родів військ не передбачалися. Найвищим військовим званням у Збройних Силах України тоді визначили "Генерал армії України". Крім того, звання "рядовий" та "єфрейтор" замінили на "солдат" і "старший солдат". На такий крок пішли передусім через те, що в останні роки існування радянської влади суспільство зневажало звання "єфрейтор". Вважалося, що гідний чоловік упродовж двох років служби мав стати щонайменше молодшим сержантом. А звання "єфрейтор" сприймалося як ознака того, що людина ніяким чином не відзначилася в армії й це звання отримала лише тому, щоб відрізнятися від солдата першого року служби.

Військові звання у Збройних Силах України (а також в інших видах сил оборони) набули такого вигляду:

ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВІ ЗВАННЯ:

Генерал		Вищий офіцерський склад

Генерал-лейтенант		
Генерал-майор		
Бригадний генерал		
Полковник		Старший офіцерський склад

Підполковник		
Майор		
Капітан		Молодший офіцерський склад
Старший лейтенант		

Лейтенант		
Молодший лейтенант		
Головний майстер-сержант		Вищий сержантський та старшинський склад
Старший майстер-сержант		

Майстер-сержант		
Штаб-сержант		Старший сержантський та старшинський склад
Головний сержант		
Старший сержант		

Сержант		Молодший сержантський та старшинський склад
Молодший сержант		
Старший солдат		Рядовий склад
Солдат		
Рекрут	*Військовослужбовцям у військовому званні “рекрут”*	

	знаки розрізнення не передбачені.	

ЗВАННЯ У ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ:

Адмірал		Вищий офіцерський склад
Віце-адмірал		
Контр-адмірал		

Коммодор		
Капітан 1 рангу		Старший офіцерський склад
Капітан 2 рангу		
Капітан 3 рангу		

Капітан-лейтенант		Молодший офіцерський склад
Старший лейтенант		
Лейтенант		
Молодший лейтенант		

Головний майстер-старшина		Вищий сержантський і старшинський склад
Старший майстер-старшина		
Майстер-старшина		
Штаб-старшина		Старший сержантський і старшинський склад

Головний корабельний старшина		
Головний старшина		
Старшина 1 статті		Молодший сержантський і старшинський склад
Старшина 2 статті		

Старший матрос		Рядовий склад
Матрос		
Рекрут	*Військовослужбовцям у військовому званні "рекрут" знаки розрізнення не передбачені.*	

У 2018–2020 роках, у зв'язку з переходом на стандарти НАТО, у Збройних Силах України відбулась реформа військових звань генералів та сержантського складу. У результаті впроваджених змін сучасна система військових звань Збройних Сил України є симбіозом загальносвітової практики, стандартів НАТО, а також частково – національних традицій.

Відомості підготовлено на основі дослідження "Путівник мілітарними традиціями" за матеріалом: Ярослава ТИНЧЕНКА присвяченого мілітарній культурі та військовим традиціям України від давньої історії до сучасного війська.